

N. MACHIAVELLI IR MAKIAVELIZMAS

GINTAUTAS MAŽEIKIS

Straipsnyje analizuojama N.Machiavellio politinės filosofijos ir makiavelizmo santykio problema, makiavelizmo sampratos kilmė, politinis ir sociologinis makiavelizmas. Machiavellio pažiūras veikė Renesanso antropocentrinė pasaulėžiūra. Čia žmogus buvo aiškinamas kaip mikrokosmas, buvo ieškoma naujų individo formų ir jo santykio su *fortuna* ir *virtu* dėsningumų. Šias paieškas veikė *studia humanitatis* ir *studia civitatis* sąjūdžiai bei maginis-estetinis diskursas. Machiavellio *Valdove* ir *Samprotavimuose*... pažymėta politinio kūno idėja buvo plėtojama Renesanso istoriniame-kosminiame kontekste. Priešingai, makiavelizmas buvo formuojamas tokių protestantiškų ir kontrreformacinių antimakiaveliškų diskursų, kurių epistemologiniu pagrindu laikytinas Naujųjų amžių mokslas, kur mikrokosmą pakeitė abstrakti *cogito* idėja. Tai tapo pagrindu XIX a. makiavelizmo rehabilitacijai vokiečių klasikinėje filosofijoje bei XX amžiaus totalitarinėse ideologijose. Sociologiniai makiavelizmo analizės principai buvo suformuoti politinio amoralumo ir scientistinio instrumentalizmo idėjų įtakoje. Kita vertus, XX a. hermeneutika įgalino nemakiavelistinio N.Machiavellio paveiklo rekonstrukciją.

Įvadas

Šiame straipsnyje diskutuosiu dvi pagrindines tezes:

1. Makiavelizmo pradininkais laikytinas ne tiek pats Niccolo Machiavellis, kiek protestantiškoji ir kontrreformacinė makiavelizmo kri-

Gintautas Mažeikis – humanitarinių mokslų daktaras, docentas, Šiaulių universiteto filosofijos katedros vedėjas.

© Gintautas Mažeikis, 1999

Straipsnis įteiktas redakcijai 1999 m. gegužės 10 d.

tika. Machiavellio politinė filosofija ir Naujaisiais amžiais sukurtasis makiavelizmas pirmiausia skiriasi savo epistemologiniais pagrindais.

2. Šiuolaikinis makiavelizmas yra natūralus Naujųjų amžių mokslinės pasaulėžiūros raidos rezultatas.

Prieš svarstant pirmąją tezę norėtusi akcentuoti, kad istorija žino ne vieną atvejį, kai kritika pati susikuria ir stimuliuoja savo tyrinėjimų objektą. Taip atsitiko su XV-XVI amžiaus raganomis, kurių pagrindinius įvaizdžius ir jų veiksmus sukūrė to laikotarpio Inkvizicija. Kitas pavyzdys, tai anksčiau Sovietų Sąjungoje, o dabar ir rusų nacionalistų plėtojamas sionistų įvaizdis, beveik nieko bendro neturintis su Thomo Herzlio žydų valstybės kūrimo idėja, kuri buvo pagal Siono kalno Jeruzalėje vardą pavadinta sionizmo vardu. Tačiau makiavelizmo atvejis yra sudėtingesnis, turint omenyje, kad šiuo terminu dabar yra žymimas objektyvus sociopsichologinis žmonių elgesio ir mąstymo veiksnys.

1. Makiavelizmo kilmė

Skiriamos trys makiavelizmo kilmės. Visos jos yra artimai susijusios. Tai: protestantiškasis intelektualusis antimakiavelizmas, kontrreformacinė abstrahavimosi nuo religinio moralumo kritika ir, trečia, tai Naujųjų amžių epistemologine dvasia suabstraktinto Niccolo Machiavellio kūrinio *Valdovas (Il Principe)*, parašytas 1513 m.) interpretacijos. Šie Renesanso autoriaus perskaitymai yra artimai susiję tuo, kad čia eliminuojamas renesansinis mikrokosmo ir makrokosmo santykis, igalinės *fortuna* idėją ir rungties su ja – *virtu* – turinį, – kontekstas, be kurio Machiavellis virsta makiavelistu. Machiavellis nors ir puoselėjo antropocentrines pasaulėžiūrinės nuostatas, tačiau grindė jas ne abstrakčia žmogaus sąmonės idėja, analogiška Rene Descartesio *cogito* koncepcijai, o mikrokosmu, aiškinamu sąmoningumo, maginio dvasingumo ir kūniškumo pilnatimi. Renesanso maginis-estetinis antropocentrizmas ir Naujųjų amžių metodologinis antropocentrizmas skiriasi taip, kaip skiriasi mikrokosmas nuo grynosios sąmonės, kurios idėją išplėtojo Naujieji amžiai ir vokiečių klasikinė filosofija. Šis epistemologinis lūžis ir tapo svarbiausia makiavelizmo kilmės prielaida.

Antimakiavelizmas. Martinas Lutheris savo kūrinuose sinonimiškai identifikavo italus su katalikais ir taip nulėmė išankstinį neigiamą požiūrį į italų politinius-filosofinius kūrinius. O kadangi Machiavellis savo knygą *Valdovas* paskyrė Lorenzo de Medici, kurio duktė – Marija

Medici, tapusi Prancūzijos karaliene, žiauriai persekiojo protestantus ir mėgo Machiavellio darbus, tai paskatino aibę protestantiškų antimachiaveliškų darbų. Vienas žymiausių tokių kūrinių buvo parašytas Prancūzijoje kalvinisto J. Gentile *Anti-Machiavellis*, kuriame taip pat buvo smerkiama Marija Medici. 1580 m. liuteronas J. Nigrido šį kūrinių išvertė į vokiečių kalbą. Vertimo įvade J. Nigrido perspėjo skaitytojus nepainioti Machiavellio su makiavelistais, kurie suabsoliutino, dogmatizavo Machiavellio teiginius. Būtent tada prigijo makiavelizmo terminas, žymintis žmones, puoselėjančius abstrahuotas ir dogmatizuotas, Machiavellio pažymėtas, politinės ar kitokios valdžios siekimo nuostatas ir metodus. Taip atsirado gana skirtingi makiavelizmas ir Machiavellio pažiūros, kurios, kaip pažymi G. Stuparichas, dažnai stereotipiškai yra painiojamos ne tik grožinėje, bet politinėje ir net filosofinėje literatūroje. Antimachiaveliški darbai nulėmė specifinį, mažą ką bendro su pačiu Machiavelliu turintį, jo filosofinių ir politinių kūrinių interpretavimą. Pvz., kaip pažymi G. Stuparichas, daugelyje XIX a. Vokietijos ir Prancūzijos filosofijos istorijos ir politinių mokslų istorijos kūriniuose Machiavellis buvo nagrinėjamas remiantis pozicijomis, išdėstytomis *Valdove*, ir nesiejant jų su idėjomis, išdėstytomis *Samprotavimuose apie pirmąjį Tito Livijaus Dekadą* (*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*, parašytas 1513-1516 m.), kūrinys, kuriame atsiskleidžia Machiavellio filosofinės ir etinės nuostatos, taip pat retai buvo nagrinėjama ir jo *Florencijos istorija*, kurioje ryškiai atskleistos autoriaus pažiūros į kosmoso ir valstybės raidos panašumus bei etapus. Štai kodėl XVIII-XIX amžiuose Machiavellis pirmiausia arba išimtinai buvo traktuojamas kaip amoralios politikos propaguotojas, kuri dažniausiai buvo kritikuojama iškeliant ir pabrėžiant protestantiškosios etikos svarbą. "Čia protestantiškos etikos vardu buvo neigiama Machiavellio logika". Būtent antimakiavelizmas suformuoja modernų "makiavelizmo" terminą, rodantį apgavystės ir racionaliai panaudojamos jėgos politiką. Protestantiškasis antimakiavelizmas buvo giliai atspindėtas vadinamojoje angliškoje karalienės Elžbietos laikų dramoje (*the Elizabethan drama*). Pavyzdžiui, Wyndhamas Lewis parašė provokatyvią ir ekscentrišką knygą *Liūtas ir lapė* (*The Lion and the Fox*). Ši knyga rėmėsi vienpusiškai perskaitytais Machiavellio samprotavimais apie tai, ar valdovas turi laikytis žodžio. Machiavellis rašė: "Valdovas, priverstas veikti kaip žvėris, turi imti sau pavyzdžiu liūtą ir lapę, nes liūtas neišsisaugo spąstų, o lapė neapsigina nuo vilkų <...> Jei visi žmonės būtų garbingi, ši taisyk-

lė netiktų, bet kadangi jie blogi ir netesi tau duoto žodžio, tad ir tu neprivalai laikytis savo pažado”.² Machiavellis čia pirmiau nei Hobbesas formuluoja panašų į “visų karo prieš visus” principą, kuris kyla dėl žmonių netobulumo. Kita vertus, lapės ir liūto elgesio įvaizdis Renesanso mąstytojui reiškė žmogaus, esmės išskleidimą nepalankiomis politinėmis sąlygomis, žmogaus suvokto kaip mikrokosmas, bet ne kaip abstraktus *cogito*. Čia nerasime jokių ideologinių geriausios visuomenės užuominų, o veikiau vis dar besitęsiančias renesansines naujojo individo (kalbant Michailo Batkino terminu), tik šį kartą politinio, paieškas. Analogiškas naujojo individo paieškas rasime ir Renesanso alchemijoje, neoplatonizme, dailėje, poezijoje (net W. Shakespeareas kuria poetinį selfmademan projektą). Tačiau kai lapės ir liūto metafora buvo įtraukta į ideologinius valdymo ir priežiūros diskursus, nesiekiant tuo atskleisti būtiškosios žmogaus esmės, o tik kokį nors utopinį projektą, ši metafora virto iš tiesų makiaveliška. Shakespeareas nemažai prisidėjo prie makiavelizmo mito plėtros. Taip savo trilogijos “Henrikas VI” trečioje dalyje rašė: “Kodėl, aš galiu šypsotis ir su šypsena žudyti,/ Šaukti “Patenkintas esu!”, tiems, kurie liūdina širdį/ Drėkinti apgaulinga ašara skruostus/ Ir keisti pagal aplinkybes veido išraiškas./ Jūreivių pasiskandinsiu daugiau, nei sirena,/ Stebėtojų daugiau nei basiliskas nužudysiu;/ Galėsiu kaip išminčius Nestoras kalbas sakyti,/ gudriau nei Ulisas apgaudinėsiu, / Ir kaip Sinonas paimsiu antrą Troją;/ spalvų žaismais pralensiu chameleoną;/ Greičiau nei Protėjas pavidalus keisiu, / Ir kraugerį Machiavellį į mokyklą vesiu”³.

Pažymėtina tai, kad būsimasis Ričardas III, kurio lūpomis šis monologas išsakomas, negalėjo žinoti Machiavellio, tačiau Renesanso mąstytojas jau buvo tapęs mitu, lygiu Ulisui, Nestorui ar Sinonui. Ir kitose savo dramose ir tragedijose Shakespeareas pasinaudoja tiesiogiai arba netiesiogiai Machiavellio mitu, pvz., vaizduodamas Jago tragedijoje “Otelas”.

Kaip pastebėjo E. Mayeris, o vėliau ir Maxas Lerneris, savo įvade į Machiavellio darbus, Elžbietos laikų literatūroje rasta apie 400 tiesioginių nuorodų į Machiavellį⁴. Taip pat egzistuoja nemaža makiavelistiinių portretų. Tiesioginės nuorodos į Machiavellį arba makiavelistiški personažai randami taip pat J. Websterio, F. Masingerio, J. Fordo, J. Marstono, Ben Johnsono kūryboje.

Makiavelizmas ir Kontrreformacija. Pažymėtina, kad Machiavellio *Valdovas* buvo toleruojamas popiežių: Leono, Klemento, Pauliaus

III, tačiau žlungant Florencijos kultūrinei įtakai ir popiežiaujant Pauliui IV, 1557 metais Machiavellio kūriniai buvo įtraukti į draudžiamų knygų *Indeksą*. Jei protestantiškieji teologai ir politikai Machiavellį pirmiausia smerkė kaip kataliką-politiką, tai Kontrreformacijos lyderiai – kaip religinės moralės niekintoją, kaip sekuliarų mastytoją. Ir tai suprantama. *Valdove* Machiavellis tvirtina, kad kiekvienas idealus valdovas turėtų imituoti politiniais tikslais penkias dorybes: “gailestingumą, ištikimybę, sąžiningumą, žmogiškumą ir pamaldumą”⁵. Svarbiausia, jo manymu, vaizduoti save pamaldžiu žmogumi, tačiau, siekiant politinių tikslų, tuo nesivadovauti. Ryškiausiais tokio politinio tarsi pamaldumo pavyzdžiais jis nurodė popiežius Aleksandrą VI ir Julijų II. Kita vertus *Samprotavimuose*... autorius visų jo laikotarpio Italijos negandų svarbiausia priežastimi laiko nevykusią Romos Bažnyčios politiką: “Bažnyčia neįstengė pati užimti visos Italijos ir neleido jos užimti kam nors kitam, todėl Italija negalėjo būti suvienyta vieno valdovo, bet buvo valdoma daugybės viešpačių ir valdovų. Dėl to įsivyravo tokia nesantarvė ir Italija taip nusilpo, kad ji tapdavo ne tik galingų barbarų, bet ir kiekvieno užpuoliko auka. Už visa tai mes, italai, turime būti dėkingi “Bažnyčiai” ir daugiau niekam.”⁶. Ten pat Machiavelis religiją nagrinėja kaip svarbų politinį veiksnių, žmonių mąstymą valdančią galią, tačiau krikščionybės ir juo labiau Romos Bažnyčios nepažymi jokiais išskirtiniais epitetais. Priešingai, jis žavisi Senovės Graikijos ir Romos pagoniškų religijų politiniu efektyvumu. Neįmanoma buvo, kad Kontrreformacija su visa savo totalaus religingumo doktrina to nebūtų pasmerkusi ir šio pasmerkimo nebūtų platinusi ir argumentavusi. Pvz., žymus Renesanso ir Kontrreformacijos politinės minties tyrinėtojas Quentinas Skinneris pažymi ypatingą Kontrreformacijos politinės filosofijos atstovų norą kritikuoti ir demaskuoti “*ragione di stato*, ypač Machiavellio ir jo ateistų mokinių”⁷ koncepcijas. Tarp radikalių makiavelizmo idėjų “rekonstruotojų” ir kritikų Q. Skinneris pažymi tokius Kontrreformacijos teoretikus: Ispanijos jėzuitus Antonio Possevino (1534-1611), Pedro de Ribadeneyra (1527-1611), Marquezas (1612 metų kūrinys), Jesus-Maria (1613 m.), Bravo (1616 m.), Homenas (1626 m.). Taip Rybadeneyra 1595 metais Madrine paskelbė savo traktatą *Religija ir krikščionų valdovo dorybės*, kuriame supriešina idealų religingo valdovo modelį su sava Machiavellio valdovo paveikslo rekonstrukcija. Kontrreformacinės makiavelizmo kritikos kuliminacija Q. Skinneris laiko Claudio Clemente kūrinį *Nukirsdintas makiavelizmas* (paskelbtas 1628 m.). Katali-

kų Bažnyčiai aktyviai demonstruojant kovą su reformatoriais, kai jiems reikėdavo etinius religinius mokymus efektingai priešinti sekuliariniams šėtono simboliams, dažniausiai buvo nurodomi Machiavellio raštai. Kita vertus, XVI a. pabaigoje ir XVII amžiaus pradžioje augo kova dėl nepriklausomų nacionalinių valstybių, todėl makiavelizmo neigimas buvo naudingas ir politiškai. Analogiškai protestantiškajam antimakiavelizmui Kontrreformacijos teoretikai aiškino makiaveliškus samprotavimus kaip atvirus klastai, intrigoms, negailestingam žiaurumui ir apsimeteliškai meilei. Štai posakis, sukurtas kontrreformacinės Machiavellio interpretacijos: “tikslas pateisina priemones”. Tai reiškia, kad ne tiek svarbu, kaip laimi, kiek, kad apskritai laimi. Įgyvendinant trokštamą idėją, priemonės vertinamos ne jų moralumu, o efektyvumu, nes ir žmogaus darbai matuojami ne jų dorumu, o galutine sėkme.

Teigiamo makiaveliško Machiavellio įvaizdžio formavimas. Protestantiški antimakiaveliški darbai ir Kontrreformaciniai šio autoriaus vertinimai paskatino dar vieną antimakiavelizmo bangą, nusiritusią per XVII ir XVIII amžiaus absoliutines monarchijas. Tačiau jos, kaip pastebi M. Lerneris, pasižymėjo užslėptu makiavelizmu. Šie despotai ir tironai, įsisavinę makiavelizmą nuo pirmųjų kūdikystės dienų, viešai jį neigė, teigdami savo valdžios religinį moralumą, nepaisant to, kad pats makiavelizmo neigimas tebuvo makiaveliška gudrybė. Čia pažymėtinas, pvz., Prūsijos imperatorius Fridrychas Didysis. Dar jaunystėje Voltaire paragintas jis parašė Machiavellio (*Anti-Machiavellis*) paneigimą. Bet šios studijos, kaip pastebėjo pats Voltaire, tapo būsimojo imperatoriaus absoliutizmo siekimo pradžia. Vėliau Fridrychas teigė, esą Machiavellis parašė tokių metodų apmatius, kurie įgalino valdžios autoriteto saugą, skatino absoliutizmą ir despotizmą. Tarp kitų Naujųjų amžių “pasaulio didžiųjų”, kurie skaitė *Valdovą* ir su užslėptu ar net tiesioginiu susižavėjimu atsiliepė apie šio kūrinio autorių, pažymėtini Karlas V, kardinolas Richelieu, Švedijos karalienė Christina, Napoleonas Bonapartas⁸.

Švietimo epochos ir ypač Prancūzų revoliucijos, Napoleono fenomeno įtakoje atgimsta sekuliarių istorinių politinių apmąstymų vertė ir čia prasideda antimakiaveliško Machiavellio viešasis rehabilitacijos laikotarpis (mažai ką bendro turėjęs su renesansiniu Machiavelliu). Vienas pirmųjų teigiamai Machiavellį ima vertinti Leibnizas, rašydamas apie žmogaus prigimtį. Dar garsesnis pateisinimas nuskambėjo Fichtės “*Kreipimesi į vokiečių naciją*” bei Hėgelio kūrinyje “*Vokietijos konsti-*

tucija". Hėgelis Machiavellio kūrybą traktuoja kaip patį efektingiausią politinį susimąstymą apie susiskaidžiusios Italijos didikų išdavikišką ir amoralią politiką. Noras suvienyti Italiją, valstybingumo siekimas negalėjo būti įgyvendintas kitaip, nei tik tokia pat klastinga prievarta. Jis rašė: "Net Machiavellio tikslą pakylėti Italiją iki valstybingumo lygio akiai neigia tie, kurie regi Machiavellio kūrinuose tik kvietimą tironijai <...> O jei šis tikslas pripažįstamas, tai niekingomis skelbiamos jo siūlomos priemonės, ir tada čia atsiveria didžiulės galimybės moralizavimams <...> Tačiau čia negali būti ir kalbos apie priemonių pasirinkimą, gangrenuojančių kūno dalių negalima gydyti levandos vandeniu. Būsena, kai nuodai, žudymai iš už kampo tapo įprastais ginklais, negali būti panaikinta lengvomis pasipriešinimo priemonėmis. Vos rusenantis gyvenimas gali būti pakeistas tik prievartos veiksmais."⁹ "*Istorijos filosofijoje*" Hėgelis teigia makiavelizmo būtinybę XVI a. susiskaidžiusios Italijos tikrovei: "Iš garsaus Machiaveliio veikalo *Valdovas* matyti, kad doroviniu požiūriu šitas pavergimas buvo visiškai teisėtas. Ši knyga dažnai su pasišlykštėjimu buvo smerkiama kaip žiauriausios tironijos propaguotoja, tačiau Machiaveliis, vadovaudamasis aiškiu valstybės sukūrimo būtinumu suvokimu, formulavo tuos principus, pagal kuriuos turėjo būti kuriamos valstybės to meto aplinkybėmis <...> turime pripažinti, kad kovoti su dinastais, kuriuos reikėjo nuversti, buvo galima tik tokiais būdais, nes jie buvo atkakliai nesąžiningi ir visiškai ištvirkę"¹⁰. Hėgelis formuluoja ne paties Renesanso mąstytojo reabilitaciją, o pateisina makiavelizmą, kaip objektyvią istorinę būtinybę. Tačiau problema ta, kad pats Renesanso autorius, kaip pažymi Ernstas Cassireris¹¹, rašė ne apie istorinę Italiją (jis apskritai dar neturėjo istoriškumo sampratos ir Alberto Didžiojo veiksmus traktavo analogiškai Ceasares Borgiaos arba Hanibalo veiksmams), o apie visą pasaulį ir visam pasauliui. Nežiūrint "istoriškumo savyje", kurį Hėgelis tarėsi atradęs Machiavellio darbuose, antimakiaveliškas Machiavelis buvo pašlovintas ir atskleistas kaip modelis busimoms sociologinėms ir politinėms makiavelizmo doktrinoms. Tokį pat objektyvistinį, net historicistinį požiūrį į šį Renesanso mąstytoją ir jo teoriją plėtojo Schopenhaueris, Herderis, F. Nietzsche. Italijoje *Risorgimento* sąjūdžio dalyviai, pvz., Cavouras, Machiavellį paverčia savo idealiu politiko mąstytojo simboliu. Ir Vokietijoje, ir Italijoje makiavelizmo atgimimas siejasi su nacionalinio išsivadavimo idėjomis, kai buvo akcentuojama tautos vienybė, individo politinių šansų lygybė bei politinės galios savaimingas dorybingumas ("tai,

kas atitinka istorijos reikalavimus, yra dora"). Atgimstančio makiavelizmo idėjos salygojo *Staaträson* koncepcijos, pateisinusios valstybinės vidaus politikos instrumentalizmą, atsiradimą bei *Realpolitik* idėjos, plėtojusios instrumentalią politinę logiką užsienio politikos srityje, plitimą. Apie XX amžiaus Machiavellio kūrybos interpretavimo ir vertinimo įvairovę gana išsamiai yra rašęs Isaiahas Berlinas¹².

Dabartiniu laiku skiriamos trys pagrindinės makiavelizmo temos interpretacijos: pirmą, tai pats Machiavellio fenomenas ir problema, kiek šis autorius yra vėlesniojo makiavelizmo priežastis; antra, tai politinis makiavelizmas arba realių makiaveliškųjų figūrų istorija ir perspektyva ir, trečia, tai makiavelizmas kaip sociopsichologinė kategorija, apibūdinanti vieną iš modernaus europietiško mąstymo bruožų.

2. N.Machiavelli versus makiavelizmas

Machiavellis ilgą laiką dirbo diplomatu įvairiausiose pasaulio šalyse ir sudėtingiausiomis priemonėmis bandė ginti Florencijos respublikos interesus ir nepriklausomybę. Čia jis aiškiai suvokė, kad meilė ir tiesa imperinių šalių siekių akivaizdoje nepadės apsaugoti savo šalies. Todėl jis pabandė išdėstyti renesansiniu išmintingos (vadinasi, Antikos pamokas menančios) kovos su *fortuna* diskursu politinių tikslų siekimo mokslą bei tokio mokslo tolesnės plėtros modelį. Jo tyrinėjimai buvo paremti neistoriškai suvoktų abstrahuotų istorinių pavyzdžių ir čia randamų patarimų analize bei retorine *studia civitatis* išmone. Jis manė, kad šaltas, racionalus ir stilingas protas, gebantis įvertinti buvusių sukilėlių, valdovų, apsišaukėlių, juodųjų kardinolų, šešėlinių vyriausybių klaidas ir sėkmes, bei žymiausių poetų ir retorų patirtį, galės suvienyti tuo metu suskaidytą Italiją ir sukurti joje klestinčią respubliką. Pačiam jam to padaryti nepavyko, tačiau jo siūlytos valdymo ir armijų reformos iki šiol taikomos įvairiose šalyse. Jis pirmasis susimąstė apie masių valdymo galimybes, o jo mokinys Guicciardini pradėjo kurti teorinius kalėjimų ir policijos agentūrų, kaip masių valdymo priemonių, modelius.

Machiavellio filosofija dažniausiai aptariama dviem būdais: kaip *studia civitatis* (pilietinio humanizmo) kraštutinė versija ir kaip viena pirmųjų renesansinių instrumentalių politinių arba politinių-filosofinių teorijų, kurioje buvo formuluojama naujosios valstybės – *stato* – sam-

prata; kosminio ir pilietinio išmintingo narsumo – *virtu* – idėja; miesto ir valstybės šlovės – *gloria* – principai; kosminio likimo – *fortuna*, kuris valdo valdovus ir valstiečius, koncepcija; valstybinės tvarkos – *ordini* – idėja; valdovų troškimų – *ambizione* – kurie yra visų istorinių vyksmų, svarba. Pakankamai sudėtinga redukuoti Machiavellio samprotavimus į tuometinę diplomatinę ir teisinę kalbą, kurią šis autorius, dėl savo ilgalaikės diplomatinės praktikos, be abejo, puikiai žinojo. Paprasčiau Machiavellio filosofiją susieti su *studia civitatis* idėjiniu sąjūdžiu, kaip tai XX amžiaus viduryje darė Hansas Baronas ir jo gausūs pasekėjai. Jų tekstuose Machiavellis iškilo kaip nuoseklus Collucio Salutati, Piero Brunelleski, Leono Alberti pilietinių humanistinių studijų tęsėjas. Čia svarbu pabrėžti, kad Renesanso *studia humanitatis* ir jos dalis *studia civitatis* nebuvo tiesiogiai susieti su filantropiniais moralizavimais ar kokių nors humanitarinių pagalbų projektais, su kuriais šiuolaikinis humanizmas yra siejamas. *Studia humanitatis* pirmiausia reiškė būtiškąją žmogaus esmės atskleidimą, studijuojant antikinę rašymo stilių (*arte dictaminis*) bei Ovidijaus, Vergilijaus, vėliau dar Dantės ir Petrarco poeziją (šios įtakos atsispindėjo Machiavellio komedijoje *Mandragola*). Kartais čia dar buvo priduriami kiti autoriai, pvz., Verno epigramos, Platono ir Hermio Trismegisto raštai (tuo atveju, kai *studia humanitatis* suartėdavo su filosofija). O kai buvo akcentuojamos Cicerono studijos ir bandoma įteisinti pilietinį respublikonišką aktyvumą, priešingai monarchistinei arba imperinei politikai, *studia humanitatis* virsdavo *studia civitatis*, o žmogus, jo būtiškoji esmė, pirmiausia buvo aiškinama kaip pilietiškumas. Žinoma, pilietinis “humanizmas” buvo nulemtas politinės nepriklausomų Italijos miestų situacijos, kai jų dydis, aktyvi jūrinė prekyba, gamyba, finansinis pajėgumas ir šimtmečiais *arte dictaminis* dėka puoselėtas feodalinis (nemonarchistinis) sąmoningumas, leme tai, kad žymiausieji to meto protai kreipėsi į respublikoniškas pilietines Cicerono kalbas ir ėmė jas imituoti, kurti analogijas, siekdami įprasinti ir pagrįsti miestų kovą prieš įvairias monarchijas ir imperijas. Daugiau nei šimtmetį iki Machiavellio trukusios *studia civitatis* batalijos sugebėjo sukurti specifinę pilietinę ir politinę retorišką terminus, kurie tradiciškai nebuvo tiesiogiai siejami su etiniais įsitikinimais. Šia prasme Machiavellio *Valdovas* nėra anomalija Renesansinėje *studia civitatis* literatūroje, kaip kartais teigiama. Tačiau žymiai artimesni pilietiniam humanizmui regisi Machiavellio *Samprotavimai...*, *Florencijos istorija* (*Istorie Florentine*, parašyta 1520-1525 m.), jo dar-

bai susiję su piliečių armijos organizavimu Florencijoje bei literatūriniai darbai, kurie mirgėte mirgėjo *studia humanitatis* pasažais. Pvz., čia buvo daug svarstoma apie kosminius *virtu* ir *fortuna* santykius. Priešingai Viduramžių *virtus*, kuris buvo aiškinamas kaip intelektualus dorumas, renesansinis *virtu* buvo traktuojamas kaip intelektualus, susietas su *prudenza* principu, narsumas. Čia, antropocentrine dvasia buvo teigiama, kad fortūna valdo tik pusę gyvenimo, o kitą protas ir heroizmas. Kaip pastebi Jeffrey T. Schnappas, *virtu* ir *fortuna* santykio formulavimas specifiniu renesansiniu heroizmo, šlovės ir politinio instrumentalizmo diskursu lėmė jo specifines antimakiaveliškas ir vėliau makiavelizmo traktuotes, kuriuose jau buvo prarastas renesansinis kontekstas, be kurio Machiavellis virto makiavelistu¹³. Tiesa, tokioms traktuotėms pagrindą teikė pats Machiavellis. Pvz., viename savo vėlyvųjų darbų *Apie Castruccio Castracani gyvenimą* (*La vita de Castruccio Castracani*, parašyta 1520 m.) jis pažymėjo tokias herojaus elgesio maksimas: „maloningas draugams, siaubingas priešams, teisingas su savais, apgaulingas svetimiems“¹⁴ arba dar garsesnė frazė: „pergalė, nepriklausomai nuo priemonių, kuriomis buvo pasiekta, atneša jums šlovę“ (*diceva che la victoria, non el modo della victoria, ti arrecava gloria*¹⁵); ir „Dievas myli stiprius žmones, štai kodėl Jis baudžia bejėgius stipriųjų priemonėmis“ (*Dio e amatore degli uomini forti, perche si vede che sempre castiga gli impotenti con I potenti*¹⁶). Vėliau šias idėjas autorius dar radikaliau formulavo kūrinyje *Valdovas*. Čia jis pabrėžė, kad reikia pasikliauti protu, dvasia, išvalgumu, bet ne laiku, „nes laikas nešasi su savimi viską kartu ir gali atnešti ir blogį, ir gėrį“¹⁷. Vienas mėgiamiausių Machiavellio minėtos knygos personažų yra Cesare Borgia (popiežiaus Aleksandro VI sūnus), kuriam jis priskiria visus *virtu* bruožus: narsą ir išvalgumą, šiam bruožiui priskirdamas ir klastą. Tokiu būdu Fortūną galima įveikti arba išryškinti laiko siūlomas galimybes ne drąsuočio vaikavimu, o politinėmis intrigomis ir pamatuotais ryžtingais veiksmais. Vėliau tokie samprotavimai, kai popiežių valdžia buvo aiškinama sekuliariniu politinės galios diskursu, negalėjo būti nepasmerkti kaip amoralūs. Be abejonės, Machiavellis inicijavo ateinantį makiavelizmą, tačiau pats taip ir netapo šios srovės aktyviu atstovu. Šis Renesanso autorius, pagyręs valdovų klastą ten, kur viešpatauja nevaldomas valdžios troškimas (*Valdove*), tą pačią klastą *Samprotavimuose*... apriboja būtinumu tobulinti įstatymus, steigti viešuosius teismus ir kurti tokias respublikas, kur liaudis ir kilmingieji dalintųsi valdžia (valdžių pasidalijimo principo

ištakos). Tad realusis Machiavellis, įveikęs Fortūnos pasipriešinimą valdovų narsa ir klasta, palankioms pilietinėms sąlygoms nurodo tobulą santvarką – teisinę respubliką¹⁸, kur klasta tampa politiškai neveiksminga.

Kita tema, ypač svarbi Machiavellio politiniams samprotavimams, tai jo teorija apie visuomenės politinio kūno valdymą ir priežiūrą, kurią šiuolaikiniai mąstytojai neretai prilygina F. Beicono mokslų organonui bei G. Galilėjaus kosmologiniams samprotavimams. Kaip pažymi Anthony Parelis savo knygoje *The Machevellian Cosmos*, žymusis Florencijos diplomatas savo kūryboje vadovavosi tradicinėmis Renesansui mikrokosmo ir makrokosmo sąsajų teorijomis, didelį dėmesį skyrė astronomijos mokslams, svarstant dangaus (*il cielo, i cieli*) bei žmogaus būdo (*umor, umori*) sąsajas, kur neretai rėmėsi Galeno ir Hipokrato žmogaus kūno komponentų teorijomis. Machiavellis vadovaujasi renesansiniu analogijos metodu, teigdamas, kad įvardytieji polinkiai yra būdingi individualiam ir bendruomeniniam kūnui. Jis vienas pirmųjų pradeda samprotauti apie masių polinkius, pasinaudodamas mikrokosmo (o ne tiesiogiai organizmo, kaip tai bus XVIII a.) analogija: "... visur, kur visuomenė nepagedusi, ten maištai ir kitokie neramumai nėra kenksmingi, o ten, kur ji pagedusi, net geri įstatymai nieko nepagelbsti, nebent juos leidžia žmogus, kuris taip ryžtingai verčia jį laikytis, jog pagedusi visuomenė pasitaiso..."¹⁹ Visuomenės pagedimas priklauso ne tik nuo valstybės politikos, bet ir nuo kosmoso ciklų, todėl svarbu išmanyti ne tik valdymą, bet ir įvairias astrologijos ir būrimo rūšis. Sveiką kūną galima valdyti protingais įstatymais, o ligotam reikalingas išmoningas ir ryžtingas valdovas. Taip Machiavellio politinėje filosofijoje susiejama renesansinė naujojo individo paieška su nauja ir originalia visuomenės politinio kūno idėja.

A. Parelis korektiškai parodo, kad nei vienas iš esminių Machiavellio politinės minties terminų (*virtu, gloria, ambizione, fortuna, ordini ir stato*) negali būti tinkamai interpretuotas anapus makrokosmo (pirmiausia dangaus skliautų) ir mikrokosmo (pirmiausiai polinkių) sąsajų suvokimo. *Valdove* jis kalba apie tokį visuomeninį politinį kūną, kurio polinkiai yra nesubalansuoti ir reikalauja prievartinio "medicininio" gydymo. Kūrinyje *Samprotavimai...* jis vaizduoja puikią Respubliką, kurioje plebso ir patricijų polinkiai yra balansuojami sveiko, natūralaus konflikto. Visada išlieka viltis, kad ateityje bus visuomenė, apie kurios žmonės bus galima pasakyti, kad jie labiau mylėjo dangų (*piu amato dal Cielo*). Kūrinyje *Apie Florencijos reikalus (Discursus Florentia-*

rum rerum, parašytas 1520) jis kalba, kad tikrasis gėris ir išmintis dangaus pagalba lydi žmogų, siekiantį įvesti konstituciją, kuri kyla iš svarbiausių žmogaus kaip mikrokosmo polinkių²⁰.

Aukščiau aptardamas Machiavellio politinę filosofiją, jo samprotavimus suartinau su įvairiomis *humanitatis* studijomis, tačiau čia verta atsižvelgti į tų argumentus, kurie Machiavellio teoriją kildina iš tuometinių diplomatinių praktikų. Taip, pvz., elgiasi George H. Sabine ir Thomas L. Thorsonas savo *Politinių teorijų istorijoje*: “Machiavellio politiniai veikalai greičiau priklauso ne politinei teorijai, o diplomatinei literatūrai, kurios ištisus tomus prirašė to meto Italijos rašytojai”²¹. Jie mano Machiavellio koncepcijas turėjus objektyvias savo kulties priežastis, kuriomis autoriai laiko katastrofiškai sustiprėjusią centralizuotą karaliaus valdžią, pirmiausia Prancūzijoje: “Antrojoje XV a. pusėje prasidėjo sparti karaliaus valdžios konsolidacija, dėl kurios Prancūzija tapo labiausiai suvienyta, kompaktiškiausia ir harmoningiausia Europos valstybe. 1439 m. Įsakas atidavė visą šalies karinę jėgą į karaliaus rankas ir padarė jo valdžią veiksmingą, suteikęs teisę rinkti valstybinį mokestį jai išlaikyti. Ši priemonė buvo stulbinamai sėkminga, ir ji pakankamai aiškiai rodo, kodėl kylančios tautos noriai rėmė karaliaus absoliutizmą.”²² Autorių manymu, Machiavellis, nagrinėdamas Italijos politinės konsolidacijos galimybes, rėmėsi prancūzų monarchijos stulbinančia sėkme, tačiau pats jis tikėjo, kad monarchija ir net despotizmas yra sėkmingi tik ten, kur vyrauja feodalų cinizmas ir savivalė, kur nėra prabudęs pilietiškumo jausmas. Aukšta pilietinė savimonė ir laisvė įgalina tobuliausios valstybės formos – respublikos sukūrimą. Reikia pastebėti, kad G. Sabine ir T. Thorsonas nors ir įtraukia Machiavellio apmąstymus į pasaulinę politinės filosofijos istoriją, tačiau tai daro be epistemologinių skirtumų, nesileisdami į subtilias hermeneutines interpretacijas ir taip gražindami Machiavelliui makiavelisto šlovę. Žinoma, neišsprendžiama Italijos susiskaidymo situacija, kai pats Popiežius nei galėjo ją suvienyti, nei leido tai kitiems padaryti, pavertė atskiro individo pastangas sąlyginai menkavertėmis ir todėl pati aplinka reikalavo mąstyti apie valdžios įgijimo, išsaugojimo ir valdymo instrumentus, nesigilinant į moralę. Šiaip ar taip *studia humanitatis*, *studia civitatis* idėjos, dominuojanti estetinė-maginė antropocentrinė pasaulėžiūra, mesianizmas ir hermetinis magizmas – visa tai skatino veikiau estetinių-politinių teorijų gimimą, nei pamokantį politinį moralizavimą. Kita vertus, Renesanso estetizmas, susietas su instrumentaliai taikoma per-

spektyvos ir gamtos imitavimo technika veikė *mathesis universalis* principus, kurie persmelkė tuometinius mokslinius samprotavimus ir savo pobūdžiu smarkiai skyrėsi nuo Viduramžių *scientia*. Tai įgalino Machiavellį prabilti specifine humanistine-estetine, o kartu ir politine-moksline kalba, skatinusia atsiriboti nuo empirinių atsitiktinumų. Tai, ką vėliau savais eksperimentais išplėtęs F. Beiconas ir G. Galilėjus, politinėje sferoje vienas pirmųjų, tačiau visai kita – estetinė, humanistine prasme – pabandė atlikti Machiavellis.

Machiavellis be reikalo laikomas tokio gana nerimto teiginio, kaip “tikslas pateisina priemones” autoriumi. Šis teiginys paplito Kontrreformacijos laikais ir su pačiu Machiavelliu neturi nieko bendra. Tačiau panašių teiginių jis yra sakęs, ir šie jo samprotavimai tapo ir amoralios politikos, ir makiavelizmo prielaida. Pvz., jis pateisina Romulą, kuris kurdamas pilietinę valstybę, dėl geriausios santvarkos ir stabilumo nužudė savo brolį ir bendravaldį Tacijų Sabiną: “Tiesa ir tai, kad jo darbai jį kaltins, bet jį pateisins jo darbo rezultatai, o kai rezultatai geri, kaip Romulo, jie visada jį pateisins. Mat smerkti reikia tik tą, kuris griebiasi smurto, kad darytų bloga, o ne tą, kuris jo griebiasi, kad darytų gera.”²³ Kaip matome, Machiavellis teigia, kad priemonės pateisina gėriui skirti darbo rezultatai, o ne bet kokie tikslai. Naivu politikui, žyriam diplomatui, įgudusiam stilistui ir istorikui būtų buvę teigti priešinga.

3. Makiavelistas kaip specifinis politiko tipas

Be jau minėto Fridrycho Didžiojo, kurio politinį mąstymą tiesiogiai veikė Machiavellio idėjos, išdėstytos *Valdove*, makiavelistines doktrinas įsisavina Bismarkas ir tampa ryškiu tokios politinio mąstymo logikos atstovu. Tarp kitų politikų įtakotų makiavelistinių idėjų, pažymėtinas Leninas ir Musolinis, kurių teoriniai samprotavimai ir realūs politiniai veiksmai, šalinant sąjungininkus-konkurentus (Leninas ir eserai), struktūriniu požiūriu identiški makiavelistinei doktrinai. Lenino padarytos valdžios užgrobimo ir išlaikymo istorinės analizės, svetimų revoliucijų objektyvios kritikos leidžia jį laikyti genialiu makiavelistinių idėjų plėtotoju. Negalima teigti, esą Leninas neturėjo jokios svajonės. Jo tikslas buvo sukurti komunizmą – idealios gerovės santvarką, kur visi dirbtų tiek, kiek trokšta ir suvartotų produktų tiek, kiek nori. Čia turėjo įsiviešpatauti socialinė lygybė ir racionalus teisingumas, laimėti protas ir amžiams žlugti įvairiausi prietarai. Šis tikslas jam pateisino

visas priemones: sprogdinimus, klastingas sutartis, apgaulingą draugystę, papirkinėjimus, išdavystę, ištikimybės imitaciją, konclagerius. Puikus analitinis protas, Naujųjų amžių išpuoselėtas makiaveliškas šaltumas ir racionalumas jam leido įgyvendinti tai, kas atrodė neįmanoma. Jo reformos ir jų pasekmės pasaulyje neabejotinai yra pačios didžiausios žmonijos istorijoje. Senas bolševikas, leninietis Kamenevas, remdamasis revoliucinėmis komunistų pažiūromis, su didele simpatija ir pagyrimais rašo *Įvadą* į tuo metu paskelbtus rinktinius Machiavellio raštus. Vėliau šiuo *Įvadu* Kamenevas buvo kaltinamas tokių pat makiavelistų staliniečių, senųjų bolševikų persekiotojų. Musolinis taip pat parašė *Įvadą* Machiavellio *Valdovui*, o po to šį esė įtraukė į savo svarbiausių darbų rinkinį. Rauchingas kūrinysje *Destrukcijos balsas* atpasakoja savo pokalbius su Adolfu Hitleriu ir teigia, esą Hitleris lyginęs Machiavellį su Wagneriu ir teigęs, kad jie abu formavo jo mąstymą.

Makiavelistas Leninas turėjo puikų mokinį – Staliną, kuris sugebėjo pergudrauti ir patį mokytoją, tiesa, jau labai ligotą ir didžia dalimi nebetekusį nuovokos. Stalinas su Machiavelliu susipažino jau įsisavinęs leniniškąją mokyklą, be to, yra palikęs aibę pabraukimų *Valdove*. Po karo Stalinui pageidavus buvo susidraugauta net su rusų stačiatikių bažnyčia, kurią kiek anksčiau jis skelbė visiška atgyvena ir liaudies priešu. Čia nepaminėsiu dešimčių kitų politikų-makiavelistų sėkmingų ir nevykusių darbų. Svarbu pažymėti kita. Jei iki Machiavellio beveik nebuvo apgaulingos istorijos, tai po jo atsirado aibė klaidinančių istorinių pavyzdžių, kuriuos sukūrė patys makiavelistai. Po Renesanso daugelis valdovų pasinaudojo genialiojo italo patarimais ir padarė daugybę apgaulingų gerų darbų. Klastingos doros įgalinti įvykiai ir šiandien skaitantiems istorijas žmonėms gali pasirodyti moraliai švarūs ir šlovintini. Net mirę didieji makiavelistai ir toliau bando valdyti gėriu ir dora tikinčius masių protus. Skaitydami jų parašytus dokumentus, kurie neva turi atskleisti tiesą, skaitytojai pakliūna į spąstus ir ima vykdyti tai, ką šaltai suplanavo blaivus politinis protas.

4. Sociologinis makiavelizmo modelis

Be didžiųjų makiavelizmo pavyzdžių nereikia pamiršti ir smulkaus, buitinio makiavelizmo, kurio yra apstu mūsų darbovietėse, mokyklose, draugų rateliuose. Paprastai šis makiavelizmas nesiremia išsamiu istorinių pavyzdžių analize arba įžymių istorinių asmenybių veik-

los kritika. Bet čia taip pat svarbu apsaugoti nieko neįtariančius aplinkinius, atskleidžiant ir kontroliuojant vietinių klastūnų žaidimus. Makiavelizmas – tai nėra aklas savo tikslų realizavimas brutalia galia. Bet kokios valdžios ir tikslų siekimo menas reikalauja daug išminties ir buvusių analogiškų pavyzdžių analizės. Makiavelizmui svarbus ne priemonių arba tikslų moralumas, o jų efektyvumas, čia gėris ir malonė tėra viena iš priemonių, lygi žmogžudystei arba papirkinėjimui. Makiavelizmo požiūriu kitų išnaudojamas ir pats to nepastebintis žmogus nėra vertas pagarbos ar nuoširdžios viešos užuojautos. Užuojauta taip pat yra tik arba lapės kaukė arba kvailio grimasa. Kuklumas, nuosaikumas, gailėstingumas tegali būti išmintingo makiavelisto kaukės bruožai. Tačiau jis jokių būdu negali jų įsileisti į savo širdį, arba leisti nors akimirklai užvaldyti protą. Todėl būti tikru makiavelistu yra nepaprastai sunku. Čia reikia būti susikaupusiu, kad atsispirtum visoms pasaulio doriems pagundoms. Pasitikėjimas savimi ir tvirta laikysena yra daug vertingesni nei jausmingumas. Čia reikia būti ir absoliučiai bejausmiu, ir visada sugebėti deramai imituoti reikiamus jausmus: būti abejingu meilei ir mokėti vaizduoti karštą ir natūralų meilumą, niekinti kažkokį politiką ir aistringai jam pasakoti apie jo politinio priešininko blogumą. Vienintelė kategorija, kuria makiavelistas vertina žmones – tai jų naudingumas ir kenksmingumas. Tačiau ir naudingi žmonės dar skirstomi pagal jų naudingumo koeficientą. Nepriklausomai nuo to, ar žmogus tau parankus ar ne, bendraujant su žmonėmis, geriausia sakyti jiems tai, ką jie nori išgirsti, nes visų svarbiausia gyvenime – tai neprarasti naudingų ryšių bei kontaktų. Juk be jų jokia išmintinga klastinga politika yra neįmanoma. Geriausi tikslų siekimo instrumentai ir yra žmonės, jų tikėjimas nežinia kieno ir kam išsakytais idealais. Makiavelistas privalo atminti žmonių silpnybes bei jų gebėjimą tikslingai kooperuotis. Todėl jis turi žadėti ir vykdyti tai, kas tikslų įgyvendintojams – instrumentams – patinka. Jei pažadai tampa nenaudingi, tai be graužaties galima jų netesėti. Makiavelistui patariama laikytis keleto taisyklių: draugijoje geriau neprieštarauti šeimininko nuomonei; pažįstamus ir draugus pasirinkti pagal jų naudingumą; atminti, kad tas, kuris padeda kitiems “kopti į viršų”, galiausiai gali pražudyti save.

Makiavelistines sociologinio tyrimo problemas aptaria Peteris L. Bergeris straipsnyje *Sociologinis makiavelizmas ir etika (arba: kaip suderinti sąžinės skrupulus su apgaudinėjimu)*. Nepaisant to, kad čia jis kalba apie sociologo etiką, galima teigti, kad jis atlieka empirinę

sociopsichologinio makiavelizmo analizę. Jis pastebi: "Makiavelizmas, politinis ar sociologinis jis būtų, yra nuostata pati savaime etiškai neutrali. Makiavelizmas įgauna neigiamos moralinės energijos, kai jį taiko žmonės be etinių skrupulų ar užuojautos."²⁴ Instrumentaliai aiškinamas makiavelizmas yra artimas įvairaus tipo pozityvizmui: psichologiniam, sociologiniam, kur įvairūs psichikos veiksniai, elgesio stereotipai nagrinėjami kaip objektyvios duotys, kurių atžvilgiu galima taikyti įvairias technikas. Šia prasme makiavelizmas aptaria abstrakčius, objektyvius valdžios įgijimo ir išsaugojimo mechanizmus, politinius, karinius ir represinius veiksmus. O pati savaime instrumentalinė nuostata, ar ji būtų politinė, ar sociologinė, yra neutrali. Makiavelizmas virsta antimoraliniu veiksmu, kai instrumentai taikomi be etinių skrupulų ir užuojautos, ir ypač, kai tai daroma sąmoningai, t.y. kai pati moralė yra paverčiama instrumentu. Tada vienintelėmis įvykius lemiančiomis vertybėmis tampa intravertiniai troškimai ir lūkesčiai. Daugelis politikų makiavelistų, ir pirmiausia pats Machiavellis savo politinę veiklą įrodė, kad politinis makiavelizmas gali išlikti ir saikingai moralus, ir pakankamai garbingas. Tačiau visada išlieka galimybė, kad makiavelizmo instrumentai gali patekti į rankas žmonių, turinčių tik asmeninių, kitų atžvilgiu nehumaniskų kėslių.

Įdomus yra makiavelizmo ir autoritarizmo santykis. Nepaisant to, kad daugelis autoritarinės valdžios atstovų (Musolinis, Leninas, Stalinas) buvo klasikiniai makiavelistai, tačiau makiavelizmas kaip reiškinyss yra priešingas autoritarizmui. Idealus makiavelistas neturi irracionalių autoritetų – nei asmenų, kuriais būtų beatodairiškai tikima, nei idėjų, kurios būtų laikomos absoliučiais idealais. Kadangi idealus makiavelizmas yra neįmanomas istorijoje, mes susidurime su įvairiomis nuosaikaus apgaudinėjimo formomis.

Makiavelizmą kaip sociopsichologinį konstruklą būdingą moderniam europietiškam žmogui, aiškino R. Christie ir F. Geisas veikale *Studies in Machiavellianism*²⁵, tikėdamiesi sukurti tokį modelį, kuris galėtų paaiškinti sėkmingą interpersonalinės valdžios panaudojimą. Jie pasiūlė naudotis tokiais keturiais makiavelistinės asmenybės požymiais: sąlyginai menkas jausmingas dalyvavimas įvykiuose, jausmų ribojimas bendraujant su kitais žmonėmis, menkas prisirišimas prie konvencionalių (paplitusių, plačiai vartojamų) moralinių nuostatų, prisitaikymas prie tikrovės ir silpnas ideologinis prisirišimas. Be šių B. Cloetta²⁶, o vėliau ir H. Henningas ir B. Sixas²⁷ išskiria tokius papildomus, instru-

mentaliai empiriškai matuojamus bruožus: įsitikinimą, kad tikslas pateisina priemones ir pesimistišką, net cinišką požiūrį į žmogaus prigimtį. Taigi požymiai — reliatyvi, lanksti moralė; absoliučios moralės (moralinio absoliutizmo) neigimas; makiavelizmo filosofijos moralė: yra tik vienas būdas atskirti gėrį nuo blogio — tai veiksmo sėkmė arba nesėkmė.

Atvirkščiai, antimakiavelistinės pažiūros, tai tikėjimas žmogaus gerumu ir reikalavimas, kad žmonių tarpusavio santykiams būtų būdingas sąžiningumas ir partnerystė. Nagrinėdami makiavelizmą kaip sociopsichologinį konstrukta, išskirdami makiavelisto bruožus, H. Henningas ir B. Sixas machiavelizmo skalėje pateikia tokius klausimus (*Items*, testo žingsnius): “ne tiek svarbu, kaip tu laimi, kiek svarbu, kad apskritai laimi”; “kuklumas, nuosaikumas nėra naudingi, jie netgi kenksmingi”, “reikia laikytis gėrio, kaip galima ilgiau, bet išimtiniais atvejais nereikia vengti ir blogio”, “įgyvendinant gerą idėją nesvarbu, kokių priemonių imamasi”, “pasitikėjimas savimi ir tvirta laikysena yra daug vertingesni nei jausmingumas”, “tikruosius savo ketinimus verta atskleisti tik tada, kai tai yra naudinga”, “žmogus, kuris yra kitų išnaudojamas ir to nemato, nevertas užuojautos”; “jei pažadai tampa nenaudingi, tai be graužaties galima jų netesėti”, “pažįstamus ir draugus reikia rinktis pagal jų naudingumą”.

O štai ištraukos B. Cloetta skalės: “beveik visi žmonės, ką bedarytų, yra linkę galvoti tik apie asmeninę naudą”, “gyvenime saugiausia vadovautis nuostata, jog visi žmonės iš prigimties yra blogi; reikia tik progos ir šis blogis būtinai pasireikš”, “bendraujant su žmonėmis geriausia sakyti jiems būtent tai, ką jie nori girdėti”, “kiekvienas, kuris visiškai pasitiki kitais, susiduria su problemomis ir sunkumais” ir t.t.

Abiejose minėtose skalėse sociologiniam makevializmui yra priskiriami tokie bruožai: jausmingumo stoka, manipuliavimas žmonių tarpusavio santykiais, internalinių vertybių (“savo marškiniai arčiau kūno”) pabrėžimas, internalinis konservatizmas (“visi žmonės siekia asmeninės naudos”), visuomeninių moralinių normų atmetimas. Galima manyti, kad sociologinio makiavelizmo elementai būdingi visų kultūrų atskirų grupių žmonėms, tačiau kiekvienoje epochoje, dėl pasaulėžiūrinių ir simbolinių mąstymo skirtumų įgauna savitus bruožus, todėl autentiško kultūrinio ir politinio makiavelizmo atpažinimas yra įdomus sociopsichologinių tyrinėjimų objektas²⁸.

Pabaigai norėčiau pažymėti, kad modernūs sociopsichologiniai makiavelizmo reiškinių tyrinėjimai fiksuoja ir analizuoja tas pasaulėžiūrinės masių nuostatas, kurios susiformavo Naujaisiais amžiais ir kurias reprodukuoja bei stiprina moderni sekuliarinė mokykla, kalėjimai ir klinikos. Hipotetiškai galima būtų teigti, kad analizuojamas reiškiny pirmausia yra europietiškosios scientistinės civilizacijos produktas. Jis atspindi radikalias moralines ir religines transformacijas žmonių įsitikinimuose. Makiavelizmas neturėtų būti veiksmingas ten, kur vyrauja simbolinis mąstymas (gilus tikėjimas religiniais, maginiais, ideologiniais idealais). Tačiau šios hipotezės patvirtinimas reikalauja specialių tyrimų.

NUORODOS IR PASTABOS

¹ Stuparich G. *Machiavelli in Germania: Zeura di Romani C.* - Roma: Ed.Riunini.- 1985. -P. 126.

² Makiavelis N. *Valdovas* // Makiavelis N. - Rinktiniai raštai. - Vilnius: Mintis, 1992. - P. 66.

³ Vertimas iš: Shakespeare W. *The Complete Works of Shakespeare.* - David Bevington (ed.), 4th.ed.:

Why, I can smile and murder whiles I smile,
And cry Content to that which grieves my heart,
And wet my cheeks with artificial tears,
And frame my face to all occasions.
Ill drown more sailors than the mermaid shall;
Ill slay more gazers than the basilisk;
Ill play the orator as well as Nestor,
Deceive more slyly than Ulysses could;
And, like a Sion, take another Troy.
I can add colours to the chameleon,
Change shapes with Proteus for advantages,
And set the murderous Machiavel to school.³

⁴ Lerner M. *Introduction* // *The Prince and the Discourses by Niccolo Machiavelli.* - New York, 1950. - P. XXXI.

⁵ Makiavelis N. Op. cit. - P. 67.

⁶ Makiavelis N. *Samprotavimai apie pirmąjį Tito Livijaus dekadą* // Makiavelis N. Rinktiniai raštai. - Vilnius: Mintis, 1992. - P.132.

⁷ Skinner Q. *The foundations of modern political thought.* - Vol.2.- Cambridge University Press, 1993. - P. 143.

⁸ Apie sąsajas su Napolėonu žr.: *Machiavel commente par Napoleon Buonaparte.*

Manuscrit trouve dans la carosse de Buonaparte apres la bataille de Mont-Saint Jean le 18 juin 1815. - Paris; apic tai taip pat žr.: Kijowski A. *Listopadowy wieczór*. - Warszawa, 1972.

⁹ Hegel. *Konstitucija Germaniji* // Hegel. *Političeskije proizvedenija*. - Moskva: Nauka, 1978. - S. 152.

¹⁰ Hēgelis G. *Istorijos filosofija*. - Vilnius: Mintis, 1990. - P. 423.

¹¹ Cassirer E. *The Myth of the State*. - Yale University Press, 1974. - P. 126.

¹² Berlin I. *Vienovė ir įvairovė: žvilgsniai į idėjų istoriją*. - Vilnius: Amžius, 1995.

¹³ Schnapp J.T. *Machiavellian Foundlings: Castruccio Castracani and the Aphorism* // *Renaissance Quarterly*. - Vol. XLV, N.4. - 1992. - P. 653-676.

¹⁴ Machiavelli N. *La vita de Castruccio Castracani*. - Critical ed. Rickie Brakkee. Kommentary Paolo Trovato. Naples, 1986. - P.146.

¹⁵ Ibid. - P. 147.

¹⁶ Ibid. - P. 147.

¹⁷ Makiavelis N. Op. cit. - P.26.

¹⁸ Makiavelis N. *Samprotavimai...* - P. 120.

¹⁹ Ibid - P. 142.

²⁰ Parcl A. *The Machiavellian Cosmos*. - Yale University Press: New Haven and London. 1992.

²¹ Sabine G.H., Thorson T.L. *Politinių teorijų istorija*. - Vilnius: Pradai, 1995. - P. 360.

²² Op.cit. - P. 356.

²³ Makiavelis N. *Samprotavimai...* - P. 122.

²⁴ Berger P.L. *Sociologija*. - Vilnius: Litterae universitatis, 1995. - P. 156.

²⁵ Cristie R & Geis, F. *Studies in Machiavellianism*. - New York: Academic Press, 1970.

²⁶ Cloetta B. *Fragebogen zur Erfassung von Machiavellismus und Konservatismus*. // [Arbeitsbericht 6]. Konstanz: Universität, SFB 23, Projekt Lehereinstellungen.

²⁷ Henning H. & Six, B. *Konstruktion einer Machiavellismus* - Skala. Zeitschrift für Socialpsychologie, N.8. - P. 1885 - 1998.

²⁸ Čia pasinaudota Nataljos Mažeikienės atlikta H. Henningo ir B. Sixo bei B. Cloetta makiavelizmo skalių klausimų (Items, testo žingsniai) adaptacija.

Summary

N.MACIAVELLI AND MACIAVELLIANISM

In the article the following problems are analysed: the problem of the relationship between the political philosophy of a widely-known philosopher of the Renaissance period Niccolo Machiavelli, on the one side, and Machiavellianism - on the other; the origins of the conception of Machiavellianism, how it came about; and the last - both political and sociological biases of Machiavellianism. There is no doubt, according to the author, that Machiavelli's ideas were to a very large extent influenced by anthropocentric *Weltan-schauung* of the Renaissance. Herein the human being was viewed and described as a microcosmos, and the new formula of individual were searched for. The microcosmos was but a magical cosmic category that came to be

explained by such notions as *fortuna* and *virtu'*. Furthermore, the quest was influenced by such forces as the intellectual movements of *studia humanitatis* and *studia civitatis*, plus the magic-aesthetic discourses of thought. Machiavelli's idea of a political body, that developed in his masterpieces – *The Prince* and *The Discourses* – was expanded and cultivated in a historico-cosmic context of the same reality – the Renaissance. Author notes that Machiavellianism is quite different from Machiavelli's philosophical ideas and, when viewed, Machiavelli himself should not be identified with Machiavellianism. It was formed by such Protestant and antimachiavellic discourses (latter characteristic to the period of Counter-Reformation) the epistemological fundamentals of which belonged to the New Ages, its disciple – the science, where the abstract idea of Descartes' *cogito* came as a substitute for Renaissance's microcosmos (This is exactly what the author sets as a thesis for the discussion in this article.) The latter ideas and trends came to serve as a basis for the rehabilitation of Machiavellianism in the classical philosophy of Germany in the XIX century and in the totalitarian ideologies of XX century. Political amorality and scientific instrumentalism have shaped the sociological principles for the analysis of Machiavellianism. On the other hand, the-XXth-century hermeneutics has provided the means for the reconstruction of non-Machiavellistic picture of Niccolo Machiavelli.

In the first section of the article the author debates the nature of Machiavellianism and elucidates three standpoints regarding it. He writes that all of them are closely connected, and these are: Protestant intellectual antimachiavellianism, Counterreformationary critics of the abstraction from religious morality and, third, the New Ages' abstracted interpretations of Niccolo Machiavelli's *The Prince* (originally written in 1513). The magnitude and diversity of ideas, antimachiavellianism, Machiavellianism and Counterreformation, is illustrated in subsequent paragraphs and sections. It said that, although at first Machiavelli and his ideas were tolerated by the Popes, later the works were banned and included into the *Index*. Why? The answer is: if the Protestant theologicians and politics viewed Machiavelli as primarily a Catholic politician, the leaders of the Counter-reformation did so from the standpoint that he is the demolisher of religious morality and a secular thinker. Author writes that this is natural. These thoughts incited the birth of antimachiavellic works later reinforcing additional trend of antimachiavellianism. In this article the author reviews how in different historic periods the ideas of Niccolo Machiavelli were viewed and treated, and later transformed into Machiavellianism, for example the classical philosophy of Germany in the XIX century, XXth-century hermeneutics, etc. Throughout of the article the author oftentimes refers to different philosophers of XVIII, XIX and XX centuries, as well as to the works of the scientists of philosophy, Sabine and Thorson, Henning and Six, Parel and Schnapp, Berlin and Cassirer, Skinner and Lerner. The manner is descriptive, however, the conclusions appear interesting and original (for example, thoughts on the relationships between the ideas of Machiavelli and Machiavellianism with Napoleon).

In the second section of the work the relationship between the political philosophy of a widely-known philosopher of the Renaissance period Niccolo Machiavelli, on the one side, and Machiavellianism – on the other is analysed. It is said, that Machiavelli's philosophy is oftentimes discussed in two ways: as a radical version of *studia civitatis* (civil humanism) and, second, as one of the first instrumental political, or politico-philosophical, theories of Renaissance, where the conception of a new state – *stato* – was molded; idea of a cosmic and civil rational valour – *virtu'*, etc. In the third section, an idea of a Machiavellist as a specific type of a politician is revealed, in the fourth part – sociological pattern of Machiavel-

lianism discussed. It is said that Machiavellianism is not but a blind implementation of ones ends with brutal power. For Machiavellianism, the morality of means or ends is not as important as their efficiency. The good and the kindness here remains but as one of many instruments, equal to a murder or bribery. On the other hand, antimachiavellianism accentuate the opposite features – the good, generosity, etc. which all have their sociopsychological effects. Both forces were influential, and it is said that not only the ideas and treatments of Machiavellianism and antimachiavellianism be separated, but, likewise noted, that Machiavellianism is quite different from Machiavelli's philosophical ideas and, when viewed, Machiavelli himself should not be identified with Machiavellianism. It was formed by such Protestant and antimachiavellic discourses (latter characteristic to the period of Counter-Reformation) the epistemological fundamentals of which belonged to the New Ages, its disciple – the science.